

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАННЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ОСМИ

ДО ПИТАННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОБРЯДОВИХ КОМПЛЕКСІВ. (на матеріалі масничної обрядовості болгар Південної Бессарабії)

Т. В. Тхоржевська

Питанням календарно-обрядових комплексів болгар Південної Бессарабії присвячена досить обмежена кількість робіт. Описання окремих свят подається у роботах Л. С. Берга [1] та Н. К. Державіна [2]. Певна увага цим питанням приділяється й у роботах Л. О. Деміденко [3] та Л. В. Маркової, яка констатує “сталість етнічних традицій, що виявляється у циклі календарних свят болгар Південної Бессарабії”.

Проте слід зауважити, що означена нами проблема не була предметом достатньої уваги дослідників.

Джерелом дослідження є польові етнографічні матеріали, які збирались в ході експедиційних досліджень Одеського Держуніверситету на терені Південної Бессарабії протягом 1995 – 1999 рр. у болгарських селах: Заря Саратського району, Главани Арцизького району, Суворове Ізмаїльського району, Васильівка, Кубей Болградського району Одеської області.

Обрядодія розглядається нами як текст, причому під “текстом” розуміється не лише вербальний аспект, а й вся сукупність мовно-речових дій [4]. Поруч з цим, будь-який обрядовий символ має дві сторони: “означаемое (значение) и означающее (форма)”, що збігається з категоріями “план-зміст” та “план-вираз”, що були впроваджені Ю. М. Лотманом [5]. У дослідженні обрядодій головне не реконструкція їхньої зовнішньої форми, а виявлення змістовної домінанти, “поняття-ідеї”.

План-зміст більшості обрядодій можна привести до декількох понять-ідей, які в цілому є ідентичними для означених слов'янських народів. Такими поняттями-ідеями, які складають план-зміст на нашу думку є: 1) необхідність добробуту для родини й громади в широкому розумінні слова: а) забезпечення доброго врожаю й приплоду худоби, б) здоров'я для усіх членів родини, в) відновлення родини й громади, для чого необхідно парубання, одруження,

народження дітей; 2) у безпосередньому зв'язку з цим знаходиться необхідність захисту окремої людини, родини, громади в цілому від а) різноманітної нечистої сили, б) покійних родичів, в) самогубців; 3) ще одне поняття-ідею можна окреслити як необхідність зв'язку свята як суспільного інституту із домінуючою вартістю соціуму. Йдеться про необхідність об'єднуючих елементів у святі як на громадському, так і на родинному рівні.

Розбіжності між обрядовими діями різних слов'янських народів простежуються у плані-виразі, який містить зокрема три форми обрядових символів: а) вербальні (мовні); б) реальні (річові, предметні); в) акціональні (дійові). Вказані три різновиди обрядових символів можна вважати обрядовими кодами, які в окремі моменти обрядодії або вживаються одночасно, або, у певних випадках, замінюють одне одного. Обрядові символи, головне вербальні та реальні, є показниками етнічної виразності обрядових комплексів.

Поруч з цим, дослідження обрядових кодів протягом різних часових відрізків дає можливість виявити елементи, які припиняють своє існування.

З метою простежити зміни окремих структурних одиниць масничного святкового комплексу, розглянемо його у двох головних вимірах: 1) у 20-40 рр. ХХ сторіччя; 2) у 50-70 рр. ХХ сторіччя.

У перший з зазначених періодів приготування до Масляної по болгарських селах починаються заздалегідь. Відповідно православному канону по декількох селах “загуюват” двічі: “на м'ясо” – тобто за тиждень до Великого посту останній раз вживають м'ясні страви; та “на Великий піст” – протягом останнього тижня перед постом вживали лише молочні страви, які, у свою чергу, останній раз вживали в неділю напередодні посту. Ця неділя, власне, і має назву “Масляної”. По інших населених пунктах (Кубей, Васильівка) цього не дотримувалися настільки дбайливо. Тут протягом останнього тижня перед Великим постом вживалися і м'ясні, і молочні страви. В неділю обов'язковими стравами є варені яєчка, сиріна піта (Кубей, Суворово, Васильівка), милина (Заря). Після неділі, в перший понеділок Великого посту, викидали все, що лишилося після свята.

Наступною складовою частиною Масляничної болгарської обрядовості є обрядовість поминальна. Православний церковний календар відзначає суботу напередодні Масляної як “м'ясопустну”, як день особливого спомину померлих. Однак обрядовість цього дня в народній традиції є набагато ширшою, ніж її регламентує Церква.

Навмисно для цього дня в кожній хаті готували переплетені вузлом калачі. Вранці вся родина вирушала на цвинтар, на могили померлих родичів. Приготовлені калачі розламували й залишали на могилах. Поруч з ними

клали цукерки, печиво, вино. Після цього вином, що знаходилося в іншій посуді, поливали могилу й пили його самі, говорячи при цьому “Бог да прусті”(Кубей, Заря). Варто підкреслити, що на цвинтарі таким чином у зазначений період збиралося все село і наведене явище, таким чином, набувало характеру загально-громадського.

Обрядовість “м'ясопустної суботи” певною мірою пов'язана з “прощеною неділею” – тобто власне із Масляною неділею. Цього дня, люди дарували одне одному гріхи напередодні Великого посту, так само, як вони дарують гріхи померлим, одночасно й самі просячи вибачити їм гріхи в Бога, в покійних родичів, в своїх близьких.

Наступним елементом святкового комплексу можна вважати відвідування. В неділю, після ранкової служби в Церкві, вважалося необхідним відвідати батьків, братів, кумів, сусідів (Суворово), батьків чоловіка (Васильівка), хрещених батьків (Кубей). Приходячи в гості до батьків, в болгарського населення вважалося за необхідне, як і на інші свята, цілувати руку в матері. По деяких селах під час таких відвідувань тривав обмін стравами, які готували на Масляну – сиріна піта, яєчка, рагувачки, милина (Кубей). Головним елементом таких ранкових відвідувань були, як на звичай, вибачення між собою гріхів та провин за рік, що минув з попередньої Масляної. Іноді матір виходила проводити дітей, які до неї приходили, із запаленою свічкою в руках. Обов'язковим вважалося також запалювання “канділки”, тобто фітіля з олії, який протягом неділі стояв перед іконами.

Суттєву частину в масничній обрядовості болгар Бессарабії у 20 – 40-х рр. становили ворожіння, ігри, багаття, підпалювання опудала. Серед зазначених елементів присутній як обрядодії родинного, хатнього характеру, так і обрядодії загальногромадські. До першої з означених груп належить, на нашу думку, ворожіння, яке тривало таким чином: увечорі в суботу, напередодні Масляної неділі, в хаті збиралося двоє або троє дівчат – сестри або подруги. Перед цим вони нічого не їли протягом двох днів. О дванадцятій годині ночі кожна з них по черзі дивилася у дзеркало та чекали на появу суженого (Кубей). Зауважимо, що наведений звичай відбиває ставлення до свята як до певною мірою перехідної межі, під час якої є можливість з'ясувати майбутнє. До цієї ж групи можна віднести дитячу гру, що мала назву “Дала папшца”: під час святкової трапези один з дорослих тримав яєчко на мотузку (або його прив'язували до карнізу). Навкруги сідали діти й намагалися впіймати яйце ротом без допомоги рук. Вважалося, що той, кому це вдасться, буде щасливий (Кубей).

До загальногромадської групи обрядодій передусім належать запалювання вогнищ. В неділю біля кожної хати запалювали багаття. Вважалося,

що необхідно тричі перестрибнути через нього “щоб не було блох, щоб ніяка гидота не торкалася тебе”(Кубей). Інакше, збирались мешканці чотирьох вулиць на розі — “на кюші”, разом палили багаття, стрибали через нього, а після того разом вечеряли (Суворово). Вогнища здебільшого трактувались як засіб захистити людину від можливих хвороб або порчі. До цієї ж групи можна віднести й звичай катання на конях під час Масляної. Безпосередніми учасниками звичаю були молоді хлопці. Коней прикрашали стрічками, килимами. Парубки вдягали вовняні шапки. Дівчата збирались групами і утворювали по вулицях групи спостерігачів. Інколи матері не-дружених дівчат виходили з свого подвір'я й пов'язували стрічку на коня нареченого доньки, “щоб міцніше кохав” (Кубей, Суворово). Закінчуючи розгляд загальногромадських елементів, варто згадати ще одну обрядодію, яка у зазначений період зберігалась лише фрагментарно: респонденти с. Суворово згадували, що в неділю в центрі села робили велике багаття, на якому спалювали зроблене з соломи опудало Масляниці. Навкруги багаття тим часом співали й танцювали.

Обрядові символи	ПОЗИТИВ	НЕГАТИВ
Акціональні	-викидання в понеділок всього, що лишилося після свята; -вихід родиною на цвинтар, покладення калачів на могили, поливання могил вином; -відвідування родичів з вибаченням гріхів; -цілування руки в матері; -ворожіння, ігри, паління багаття, підпалювання опудала, катання на конях.	Забора на працювати.
Вербальні	-вживання слова “Масляна”, -прохання вибачення в родичів; -вислів біля багаття “щоб не було блох”	
Реальні	-м'ясні страви -молочні страви на Масляному тижні (сиріна піта, міліна); -яечка; -свічки (заупокойні), переплетені поминальні калачі; стрічки з кольорового паперу, килими для прикрашання коней; -запалена свічка -вовняні шапки.	Забора на їсти м'ясо протягом масляного тижня.

План-вираз обрядового комплексу як складної структури ілюструє таблиця:

Масляничний комплекс болгар Бессарабії: план-вираз.

План-вираз будь-якої обрядодії містить, таким чином, як позитивні, так і негативні структурні елементи, причому кожен з цих елементів має знакову природу. Варто зауважити, що річний календарний цикл — структура

досить мобільна. Як слушно зауважувала С. М. Толстая, “не тільки окремі характерні ритуальні дії, але й цілі комплекси можуть бути закріплені за різними моментами або відрізками календаря, можуть переміщуватись по календарю” [6]. На її думку, це пояснюється по-перше, відомим паралелізмом сприйняття деяких окремих періодів річного циклу, а по-друге, несуттєвістю, випадковістю закріплення тих або інших обрядових форм за певним святом християнського календаря.

Зокрема, у масничному обрядовому комплексі болгар Південної Бессарабії елементами, що можуть бути притаманні й іншим календарним святам, є збирання жіночого гурту; приготування певних страв; відвідування родичів та інше. Нам здається, що структурні перекодирування між елементами плану-виразу пояснюються перш за все наявністю єдиного плану-змісту (понять-ідей) календарної обрядовості.

Обрядові символи	ПОЗИТИВ	НЕГАТИВ
Акціональні	-викидання в понеділок всього, що лишилося після свята; -вихід родиною на цвинтар, покладення калачів на могили, поливання могил вином; -відвідування родичів з вибаченням гріхів; -цілування руки в матері; -ворожіння, ігри, паління багаття, підпалювання опудала, катання на конях.	Забора на працювати.
Вербальні	-вживання слова “Масляна”, -прохання вибачення в родичів; -вислів біля багаття “щоб не було блох”	
Реальні	-м'ясні страви -молочні страви на Масляному тижні (сиріна піта, міліна); -яечка; -свічки (заупокойні), переплетені поминальні калачі; стрічки з кольорового паперу, килими для прикрашання коней; -запалена свічка -вовняні шапки.	Забора на їсти м'ясо протягом масляного тижня.

Розглядаючи масничну обрядовість болгар Південної Бессарабії на протязі 50-70-х рр. ХХ сторіччя, можемо побачити, які саме структурні елементи припиняють існувати:

Масничний комплекс болгар Бессарабії: план-вираз. 50-70ті рр.

В болгарській масляничній обрядовості простежується зникнення акціональних (стрибання через багаття та інше), вербальних та реальних (різноманітні прикраси, що використовувались під час колективних гулянь) обрядових символів.

План-зміст будь-якої обрядодії, висловлений в обрядових символах (акціональних, вербальних, реальних) міститься, на нашу думку, на трьох

рівнях: Церковно-християнському; суспільно-громадському (не пов'язаному із Церквою) та родинно-хатньому.

У наведеному прикладі досить чітко простежується зникнення обрядових символів, що належали до суспільно-громадського рівня. Святкування переходить на родинний, хатній рівень. Ті елементи, які репрезентували зв'язок із Церквою, здебільшого також зосереджуються у родинному колі.

Таким чином, можна говорити про зникнення усіх елементів-текстів, що належать до громадського рівня у 50-70-ті роки. Нам здається, що окрім постійно впливаючих на традиційне суспільство факторів (повернення ціннісної орієнтації у бік міста; виникнення надконтактного типу трансмісії — школа, радіо; впровадження промислового виробництва; розвиток засобів матеріальної фіксації явищ духовної культури — книги, звукозаписи; впровадження телебачення й кіно у побут і т. ін) має місце вплив політичних післявоєнних процесів — колективізації, розкуркулення, руйнації Церков, які зруйнували структуру життя сільської громади. Підтверджує це й той факт, що обрядовість 20-40-х рр. не зазнала таких суттєвих змін у порівнянні з обрядовістю кінця XIX — початку XX сторіччя, які зазнали обрядові комплекси у 50–70-х роках порівняно із 20 – 40-ми роками.

ЛИТЕРАТУРА

1. Берг, Л. С. Бессарабия. Петроград: Огни, 1918. 242 с.
2. Державин, Н. С. Болгарские колонии в России. С., Мартилен, 1914, 259 с.
3. Деміденко Л.А. Культура и быт болгарского населения в УССР. К.: Наукова думка, 1970, 138 с.
4. Толстой, Н. И., Толстая, С. М. К реконструкции древнеславянской духовной культуры. //Славянское языкознание. М.: Наука, 1978, с. 364–385.
5. Лотман, Ю. М. О метаязыке типологических описаний культуры. //Груды по знаковым системам. Тарту. 1969. Т. 4. Вып. 236, с. 460–462.
6. Толстая, С. М. Вариативность формальной структуры обряда (Купала и Марена). //Груды по знаковым системам. – Тарту. 1982. Т. 15. Вып. 576, с. 72–89.